

‘DAS LEBEN DER ANDEREN’

Das Leben der Anderen van Florian Henckel Donnersmarck is niet alleen door Nederlandse filmcritici uitgeroepen tot beste film van 2007, maar werd ook onder meer bekroond met de Oscar voor de beste niet-Engelstalige film en verdiende die de prijs ten volle. De film gaat over Wiesler, een officier van de Stasi, de ‘staatsveiligheidsdienst’ van de voormalige DDR, die het theaterrechtspaar Dreyman dag en nacht moet afluisteren. Gaandeweg maakt deze Wiesler een omslag door in zijn denken over zijn werkgever, de staat. De film speelt zich af in de jaren kort voor de val van de Muur in 1989, dus de verandering in het denken zal niet uit de lucht zijn komen vallen.

Aan het begin van de film is Wiesler een overtuigde Stasibeambte, die het beste voorheeft met de DDR en haar burgers. Elk verzet, hoe klein ook, tegen de ideologie van de socialistisch-communistische DDR moet teniet worden gedaan. Het werk van Wiesler houdt in dat hij mensen die worden verdacht van ‘staatsvijandig gedrag’ moet verhoren. Bovendien geeft hij les over de aanpak van het verhoor om

de waarheid uit de mensen te persen. Er worden moderne ‘folterpraktijken’ gebruikt die mensen beproeven op hun loyaliteit tegenover de staat. Zelfs als leerlingen in Wieslers klas gewone vragen stellen waaruit zou kunnen blijken dat zij heel misschien ‘volksvijandig’ zijn, wordt er stiekem met een aantekening gemaakt over de betreffende leerling.

Op een gegeven moment krijgt Wiesler een belangrijke opdracht van zijn baas, nadat hij over de schrijver Dreyman heeft opgemerkt dat deze mogelijk tegen de DDR is. Dit hoewel hij Dreyman alleen maar vanuit de verte zag, en niet eens had gesproken. Wieslers baas heeft dit op zijn beurt doorgegeven aan zijn ‘Oberste’, met het doel hogerop te komen. Deze ‘Oberste’ is verliefd op de vrouw van Dreyman, en wil Dreyman uit de buurt hebben.

Met de op niets berustende veronderstelling over Dreyman, en de ambitie om in hogere regionen van de Stasi te raken, begint het verhaal. Wiesler bevindt zich op de zolderkamer van de Dreymans om belastend materiaal

tegen hen te vinden. Hij bepaalt nu mede hun geluk en lot, doordat hij tegen zijn baas begon met liegen. Eerst had Dreyman echter niets tegen de DDR. Hij veranderde door verwickelingen rond een vriend die een verbod kreeg theaterstukken te schrijven en die zelfmoord pleegde. Uiteindelijk wil Dreyman een boek schrijven over de precaire situatie in het Oosten, en dit in het Westen uitgeven.

Zijn vrouw heeft ondertussen compromissen gesloten met de DDR, met het oog op haar succes in het theater. Daarvoor heeft zij met de 'Oberste' geslapen, en bovendien heeft ze haar eigen man bij de Stasi aangegeven. Wiesler moet haar verhoren. Van zijn afluisteren en medeplichtigheid aan het niet-doorgeven van informatie over het 'staatsvijandige' gedrag van de Dreymans laat hij niets merken. Zo neemt het verhaal zijn beloop. Tot aan het einde gelooft Dreyman niet dat hij werd bespioneerd, tot hij na de val van de Muur zijn 'Stasi-akte' inziet, een dossier waarin alles staat wat werd besproken of gedaan. Hij gaat op zoek naar de Stasispion. Een mooie geste van Dreyman is dat hij Wiesler in het van hem in het Westen uitgegeven boek als vriend aanduidt. Hij gebruikt daarbij Wieslers codenaam uit de Stasitijd.

Das Leben der Anderen is wat sfeer betreft een sublieme film. Donnersmarck brengt de DDR weer tot leven. Hij heeft bijvoorbeeld ook de kleuren, de kleding uit de DDR precies weergegeven: de indruk die al die zeldzame, gedekte kleuren wekken is perfect. Zo sober als de kleuren was het leven.

Aan het begin van de film krijg je even het gevoel dat het een langdradige geschiedenis gaat worden. Maar voor je het weet zit je in een hogesnelheidstrein, denderend door een verhaal waarvan je niet genoeg kunt krijgen. Aan het eind verlaat je de bioscoop met een onvoldaan gevoel: 'Jammer, is het nu al afgelopen, dat kan niet.' Je krijgt er afkickverschijnselen van. De gezichten van de mensen in de bioscoop zijn na afloop getekend door hun indrukken, alsof zij zelf bij de Stasi hebben gezeten, waarmee hun levenslot al bepaald zou zijn.

Misschien heeft het gevoel van langdradigheid vooral effect op die mensen die de tijd vóór 1989 meemaakten. Want je proeft 'Heimweh' naar je jeugd, met een gigantische dosis nostalgie. De beroemde stelling van Oost-Duitsers – 'Vroeger was toch alles beter in het Oosten' – gaat niet op voor de film. We hebben immers gezien hoe het afgelopen is met de idealen van de DDR. We moeten nog lang leren omgaan met de gevolgen van dat regime. De nasleep van de DDR is bijvoorbeeld het niet-praten met dierbaren. En wat nog veel erger is, is dat men ontkenningsgedrag vertoont. De mensen praten in hun dagelijkse leven nauwelijks over de Stasi, of zeggen dat het niet klopt wat over de Stasi wordt verteld. Wat ze op de televisie zien is alleen maar bedrieglijk en sterk overdreven, vinden zij, al is er altijd wel een kern van waarheid in de verhalen. Dat is het mooie van Nederlandse vrienden die door gesprekken en hun manier van kijken mij het verschil in levensstijl duidelijk gemaakt hebben. Ik kan er

niet meer omheen, het niet alleen door mijn ogen te zien.

Eén scène uit *Das Leben der Anderen* is mij in het bijzonder bijgebleven: die waarin een klein onschuldig jongetje met de grote 'Stasiman Wiesler' in de lift staat. Uit de kindermond komt de vragende beschuldiging dat Wiesler bij de Stasi werkt, hetgeen het jongetje waarschijnlijk van zijn ouders heeft gehoord. Hij ziet ook aan Wieslers houding, zijn grauwoegroene kleding die men als arbeider natuurlijk niet kreeg en aan zijn gedrag dat hij niet te vertrouwen is. Maar ondanks de naïviteit van kinderen worden zij net als volwassenen ter verantwoording geroepen. Wat het kind uiteraard niet weet is dat in korte tijd het denken van Wiesler over zijn werkgever de staat is veranderd. Hij begint zich af te vragen wat hij nu eigenlijk doet. Zo komen er bij hem opeens gevoelens op waarvan hij niet eens wist dat ze bestonden. Wiesler gaat meer naar zijn intuïtie luisteren. Waarom moest hij een gelukkige familie die geen kwade wil vertoonde tegenover de staat, afluisteren om iets te zoeken dat tegen hen kon worden gebruikt? Waarom het leven voor de Dreymans uiteindelijk zo onleefbaar maken, dat ze geen stap meer zouden kunnen zetten in de DDR?

Die scène met het jongetje in de lift krijgt opeens een nare bijmaak door de beroemde vraag van Wiesler: '*Wie heisst denn dein...*'. Die zin moet eigenlijk eindigen met '*deine Eltern*', als Wiesler nog een 'hond' was geweest die naar zijn 'baas' luisterde. Maar nu sluit de zin af met de vraag naar de naam van de 'bal' van het jongetje.

Juist omdat het voor Wiesler een routinezaak was naar de naam van de ouders te vragen, zonder zich ook maar iets af te vragen, alsof hij geprogrammeerd was, vrij van elke emotie, was hij zeker van zijn zaak, met de 'goede' bedoeling hen te verraden aan de Stasi. Plotseling voelt hij toch iets en is verbaasd dat hij zelf kan denken en, sterker nog, voelen dat het fout was de jongen zoiets te vragen. Dit is de grootste ommekeer van de film die ook de kijker kan meebelevén.

Met drie Nederlandse vriendinnen ben ik naar de film geweest, om naar mijn voormalig thuisland te kijken. Er naartoe gaan maakte mij verschrikkelijk bang en onzeker – zou de film misschien niet de juiste waardering krijgen? Maar welke waardering en waarvoor? In de DDR kon men de arbeider niet beter complimenteren met een klein symbooltje om op de borst te spelden, of met het bekende schouderklopje ('dat is goed gelukt') of, nog beter, een reis naar '*Moskauw*'. Een dergelijke reis kreeg de arbeider van de staat wanneer hij individueel voor het collectief goed werk had verricht.

De DDR verwoordde het zo: '*In Anerkennung hervorragender Leistungen von Einzelpersonlichkeiten*'. Dit was om de arbeider te laten zien hoe grootmoedig de staat met zijn burgers omging. Want als je maar keihard werkte, kon je misschien een Erich Honecker worden, die was begonnen als dakdekker. Na 1989 zijn de Oost-Duitsers steeds op zoek gegaan naar waardering, nu van het Westen. Het schouderklopje krijgen ze wel van het Westen, in de vorm van torenhoge geldbedragen,

maar niet individueel. En dat kan de Oost-Duitsers niet hebben. Hij wil tegelijkertijd worden gewaardeerd voor zijn werk, ook door kunnen blijven zeuren over hoe fout het Westen toch is. Zo hoeft hij zijn gedrag niet te veranderen – dat was en is immers de taak van de staat.

Bang was ik, voor de mensen en hun reacties op de film. Dat ze zouden roepen: ‘Wat een onzin, dan hadden ze zich maar eerder moeten verzetten tegen de staat!’ En aan de andere kant keek ik er vol nationale trots naar, omdat ‘ik het nog had meegeemaakt’. Je moet die tijd immers beleefd hebben om recht van spreken te hebben. En dat had ik. Tot op de dag van vandaag heb ik bijvoorbeeld een ongewone last van mijn gedachten, en mijn voeten die ze onwillekeurig volgen, als er ergens een rij mensen staat: dan moet ik mij aansluiten. Ook al had ik geen flauw idee wat er te krijgen was, ik stond in ieder geval in de rij. Toen wist ik zeker dat je iets kón krijgen wat niet des ‘Oosts’ was, zeldzame, schaarse producten, zoals misschien een stuk sinaasappel of een radio. Het leek dan altijd op een leeuwengevangenschap waar een stuk vlees wordt toegeworpen om de dieren rustig te houden. Als mijn moeder tegenwoordig een rij ziet staan, zegt ze nog steeds opgewonden: ‘*Da muss es etwas geben*’. Maar elke keer als je in de rij stond ging je gefrustreerd weg, want je wist dat je gewoon geen enkele kans had dat je een stuk van de taart kreeg, of zelfs maar hoorde wat er nou eigenlijk te krijgen was.

Das Leben der Anderen is een meeslepende, weemoedige film en niet alleen

omdat ik erover mee kan praten, in die zin dat ik het letterlijk heb beleefd. De gebruikte taal in die film is vergelijkbaar met een ‘verborgen symboliek’ zoals die bij middeleeuwse schilderijen voorkomt. Helaas is die symboliek alleen voor de echte kenner te achterhalen. Zoals in die scènes waar Wiesler voor de Stasi het verslag schrijft over de Dreymans. Eigenlijk vertelt hij daarin de waarheid, maar op een Stasimanier: men moest in de DDR altijd precies letten op wat er werd gezegd. Wiesler ‘gebruikt’ woorden letterlijk om niets fouts over de Dreymans te zeggen. Zo zet hij de waarheid naar zijn hand. De buigzaamheid van bepaalde woorden uit de DDR laat iemand in een andere wereld duiken. Het zijn woorden als ‘*Generalsekretär*’, ‘*Zentralkomitee*’, ‘*Sozialismus*’ (mijn moeder zei altijd ‘*Sozialismus wo man mit muss*’, een soort vrijwillige dwang). Andere veelgebruikte woorden in boeken of in gesprekken hebben betrekking op wat het volk te doen en laten had. Zo had je ‘*Krieg und Frieden*’, waar de arbeider voor vrede moest zorgen; ‘*Kollektivismus*’, want individualisme bestond alleen voor de staatsmannen of bij een ‘onderscheidingsreis’. Vervolgens was er ‘*Kampf*’, ook geldig voor de onderklasse, ‘*Landwirtschaftsproduktionsgenossenschaft*’ of de LPG genoemd, wederom iets voor de ‘*Arbeiter- und Bauernstaat*’ die voor het voedsel, de ‘*Produktion*’ moesten zorgen.

De film wekt voor de zoveelste keer verbazing over hoe schijnbaar eenvoudig de DDR toch was gestructureerd. Er bestond een ‘boven’ (met de Stasi) en een ‘onder’ (het ‘Volk’).

Dit komt niet alleen tot uitdrukking in de sfeer van de film, maar ook in de woorden, zinnen, vragen en meningen uit de film die iedere Oost-Duitser wel eens zo of bijna zo heeft gehoord. Het is benauwend hoe gemakkelijk dit systeem kon werken, en mensen zesentwintig jaar onder de duim wist te houden. Bij een scène over een soldaat die naast zijn baas een grap over Erich Honecker begint te vertellen, kromp ik in elkaar. Door deze onnozelheid zou hij nooit meer een hoge positie kunnen bekleden. Zulke voorzichtigheid maakt alert op alles en iedereen. Altijd speelt de vraag: kun je iemand vertrouwen of niet? En daardoor spreken de Oost-Duitsers niet met elkaar over belangrijke zaken, emoties of gedachten die hen bewegen.

Wat mij na afloop het meest ontroerde waren de onthutste gezichten

van de Nederlanders. Ze geloofden opeens echt wat er destijds was gebeurd en konden er niet meer luchtig over praten. Het leek alsof ze zelf een 'hersenspoeling' hadden gekregen van de Stasi. Het besef hoe de DDR werkte, die ze misschien alleen maar kenden uit verhalen of tijdens vakanties daar hoorden, was plotsklaps in hun geheugen gebrand. Want de sfeer van de film vergeet men nooit meer, zodat men na afloop nog lang bij elkaar blijft om de golf van emoties die tweeënhalf uur over je is uitgegoten los te laten. En door dit niet te ontkennen, krijg je de mooiste, soms pijnlijke gesprekken. Juist van het soort waarvan Oost-Duitsers weten dat zij die alleen maar in hun dromen kunnen hebben.

□ Anja Fricke